

РАЗСЛЕДВАЩА ЖУРНАЛИСТИКА – ТЕОРЕТИЧЕСКИ АСПЕКТИ

проф. дфн Калина Лукова
Бургаски свободен университет

INVESTIGATIVE JOURNALISM – THEORETICAL ASPECTS

prof. D.Sc. Kalina Lukova
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Анализират се теоретически проблеми на разследващата журналистика, свързани с нейната същност, терминология, типологии, с мястото ѝ в медийното пространство и етиката на журналистическото разследване. Изследва се фигурата на разследващия журналист.

Ключови думи: *разследваща журналистика, разследващ журналист, етика, обективност, теория.*

ABSTRACT: The theoretical problems of the investigative journalism are analyzed, related to its essence, terminology, typologies, with its place in the media space and the ethics of the journalistic investigation. The figure of the investigative journalist is researched.

Key words: *investigative journalism, investigative journalist, ethics, objectivity, theory.*

„Средно това са девет десети робски труд, безкрайно пресяване на документи, огромна част от тях безсмислени, дълги преговори с неотстъпчиви бюрократи, чести срещи с ялови източници и умопобъркани консерватори, безсънни нощи, студени кафета, безрезултатни следи, бездънни ями и (от време на време) главоломен успех.”

Д. Нортмър

Този обобщен образ на разследващия журналист е мултиплициран в множество противоречиви теоретични представи. Разследващата журналистика като същност, терминология, типологии, функции създава свой епистемологичен дискурс във времето. Изследователите ѝ проблематизират различни аспекти, свързани с хетерогенната ѝ специфика, с мястото ѝ в медийното пространство и връзките с правото и криминологията; с важните въпроси за фигурата на разследващия журналист, за етиката на журналистическото разследване, за неговата обективност и др.

Различните определения и тълкувания изграждат напрегнат, дискуссионен контекст, който надхвърля представите за разследващата журналистика като един от жанровете на журналистиката и я поставя в широко социално поле. Актуалният изследователски интерес е насочен към комерсиалния натиск върху

разследващата журналистика, който ограничава развитието ѝ и я насочва само към читателските елити.

В концептуалността на разследващата журналистика решаващо значение имат европейската и американската гледни точки. Един от най-големите анализатори е Хюго де Бърг – преподавател по медии и комуникации в Лондонския университет. В книгата си „Разследваща журналистика. Контекст и практика” той реторично отговаря на въпроса си „Какво е разследваща журналистика?": „Разследващият журналист е мъж или жена, чиято професия е да търси истината и да открива отклонения от нея в която и да е медия. Тази дейност се нарича разследваща журналистика и се отличава от аналогичната дейност на полиция, юристи, ревизори и контролни органи в това, че няма строго отграничен обект, не е законово основана и е тясно свързана с публичността.” (Бърг, 2005: 21).

Хюго де Бърг характеризира разследващата журналистика чрез сравнителен анализ с други типове журналистика. Той я разграничава от опозиционната журналистика, която невинаги достига до разследване.

Разследващата журналистика се различава и от новинарската журналистика, защото се занимава с теми, за които се предполага, че са известни на всички, но те се подлагат на съмнение и търсене на истината. Докато новинарите степенуват събитията според важността на новините, разследващите журналисти имат свои приоритети за значимост, които се опират на съществуващите морални норми и отклонението от тях. В този смисъл определящата характеристика на разследващата журналистика е моралната цел и доказателствата, които я подкрепят. Уменията да се използват информационни източници, да се работи с документи са много важни, според известните английски разследващи журналисти Филип Найтли, Стив Хейуърд, Дейвид Ленърд.

В аспекта на работещите техники, Хуго де Бърг сравнява разследващата журналистика със скандалната журналистика при използването на „метода на ужилването” през 90-те години на XX век: това е „често срещан похват с цел да се предизвика обектът под прицел да каже нещо, което го уличава във вина, особено хора, чиито откровения са по-скоро забавни за зрителите, отколкото от полза за обществото. Таблоидите развиват у читателите си вкус към такъв вид воайорство...” (Бърг, 2005: 30).

В подобен случай се достига до объркване между скандална и разследваща журналистика, но различителният критерий е общественият интерес на разследването спрямо възмущащото разобличение. Разликата е и в мотивацията на разследващите журналисти, които търсят истината и предизвикват ответни действия: създаване на закони, налагане на контрол и санкции.

Красноречиво е обяснението на Филип Найтли при разследване на лекарството талидомид: „Първоначално беше журналистическият интерес ... после, когато срещна жертва – морално възмущение, гняв ... към абсолютната безочливост на хора, които поставят паричните си интереси над живота на своите жертви.”

При проблематизирането и дефинирането на разследващата журналистика Бърг достига и до други интересни и значими типологически връзки. Според

него, както класиците на романа, така и разследващите журналисти съчетават рационалното наблюдение с моралното съпричастие. Документалният реализъм на Чарлс Дикенс, Зола ги прави първите разследващи журналисти. Важно е значението и на радикалната журналистика в Англия през XIX век.

Въпреки че радикалната преса в Англия умира, а журналистиката се тривиализира и комерсиализира през XX век, разследващата журналистика продължава да се развива. Тя се префинира като „обществено отговорна” журналистика, а влиянието на американската разследваща журналистика върху британската се осъществява по модела „Уотъргейт”. Нейни задължителни елементи са: да изразява общественото мнение, да анализира държавната политика, да бъде информационен канал между гражданите и властта.

През 90-те години на XX век се достига до разцвет на разследващата журналистика, най-вече в телевизията. Нейното теоретизиране се свързва със засилените спорове за обективната журналистика и за „пристрастната” журналистика в аспекта на новите дигитални технологии. Разследващите журналисти не заемат ясна позиция по проблема. Например Пол Фут разграничава обективността на журналиста от фактите, които той представя.

И сега журналистическата обективност е основен дискуссионен проблем. С нея се занимава британската изследователка Дебора Чеймбърс. Тя анализира променящия се контекст на разследващата журналистика в края на XX век, свързан с динамиката на медийната собственост и контрол. Това води до нови форми на консумативно ориентирана разследваща журналистика. (Чеймбърс, 2005: 130).

Дебора Чеймбърс свързва дебата за разследващата журналистика с новия тип публичност, характерен за епохата на глобализация в началото на XXI век. Пред разследващите журналисти се явяват нови предизвикателства за запазване на обществения интерес, защото те трябва да се съобразяват с идеята за по-демократична и по-отворена култура в глобалното общество.

Каръл Флеминг също проблематизира журналистиката във връзка с новите технологии и идеята на Юрген Хабермас за публичната сфера. Дигиталното пространство открива територии, до които достъпът за разследващи журналисти е бил затруднен или забранен. Други очевидни предимства са: скъсяване на времето за получаване на информация; увеличаване на количеството на достъпната информация, по-ефективно анализиране на данните.

В тази връзка Флеминг откроява новите проблеми при обработването на информацията, защото „журналистиката се развива в посока от представяне на факти към представяне на смисъл” (Флеминг, 2005: 229). Технологиите дават свобода на информацията и възможност за по-обективна гледна точка, както и за по-голямо разпространение, защото Интернет е форум, в който има равенство и свобода (за тези, които го използват) в смисъла на Хабермас.

Сред британските теоретици Матю Киеран разглежда проблеми, свързани с етичната рамка на разследващата журналистика, като купуване на сензационна информация и законно купуване на сензационна информация, възстановки, гарантиране на анонимност на източниците. Интересни са неговите наблюдения

при сравняването на Англия и САЩ в посочените аспекти. Докато в САЩ се избягва купуването на сензационна информация от журналисти, във Великобритания това е стандартна практика. И за двете страни, обаче, е характерна злоупотребата с анонимни източници. Често журналистите получават поверителна информация от политици, при условие, че няма да се посочват имена. В този случай лесно може да се достигне до манипулация на журналистите. Според Киеран изключителна отговорност на журналистите е да се гарантира или не конфиденциалността на информацията (Киеран, 2005: 209).

Проследихме важни тези от британския теоретичен дискурс за разследващата журналистика, защото той във висока степен представя европейската гледна точка в това отношение. Необходимо е да се отбележи и паралелното негативно разбиране на тази проблематика, защото този тип журналистика не се приема еднозначно нито в теорията, нито в практиката.

Един от най-големите критици на разследващата журналистика е Бърнард Ингам, който я нарича „най-низша форма на вестникарски живот”. За него тя не е професия, а манталитет, присъщ за арогантните, привилегирани и саркастични журналисти, които маскират желанието си за висок рейтинг и високи възнаграждения под формата на „гадни” твърдения за отговорността им към обществото, нацията, зрителите и истината: „... убеждението, че правителството неминуемо, неизменно и постоянно крои нещо, не заслужава доверие и е конспиративно. Това е т. н. „синдром лъо Каре”, който разваля и замърсява преценката на иначе компетентни журналисти и ги прави деструктивни, неточни и ненадеждни. Във връзка с това аферата Уотъргейт е виновна за много неща, както тук, така и по света.” (Ingham 1991: 363).

Чарлз Мур, редактор на „Дейли Телеграф”, смята разследващата журналистика за отклонение от истинските функции на журналиста – да прави репортажи и да анализира.

Други изследователи отричат компетентността на разследващите журналисти да проучват властта, защото това трябва да се прави от специално подготвени служби.

Противоречията в разбирането на същността и функциите на разследващата журналистика достигат и до самия термин. Според Джон Пилджър терминът разследващ журналист е тавтология, тъй като „всеки журналист би трябвало да прави разследвания”.

Споровете около терминологията и спецификата на разследващата журналистика лесно позволяват прекриването от английския в американския теоретичен дискурс. Английските изследователи често сравняват английската с американската разследваща журналистика. Те признават високия ѝ статут в САЩ, както и факта, че там се изучава разследващата журналистика и се пише за нея много повече, отколкото в Европа.

Споставителните връзки лесно се откриват. Близка е метафориката между определението на Ингам „най-низшата форма на вестникарски живот” и прочутоото определение на американския президент Т. Рузвелт за разследващите журналисти – „макрейкъри” („боклучки”).

По повод разкритията на Дейвид Греъм Филипс „Измяната на Сената”, президентът в публична реч през 1906 г. напада разследващите журналисти, защото е достатъчно да събират „боклука по пода”, а не да се „отдават на черногледство”: „Опитът да се извлече финансова или политическа изгода от съсипването на някого може само да предизвика обществен смут.”(Петров, 2010: 201). Т. Рузвелт оприличава разследващите журналисти с образа на боклучаря от „Пътешественикът от този свят до онзи” на Бъниън, който е така отдален на работата си, че вижда навсякъде само боклуци.

Според наблюденията на М. Петров, на които се опираме, школата на „макрейкърите” е първата вълна разследващи журналисти в САЩ и създават представата за разследващата журналистика като хибридна форма между репортерство и детективно проучване, между социално изследване и политически коментар. „Макрейкърите” продължават персоналната журналистика на Хоръс Грили от вестник „Трибюн” чрез реформаторския си дух и критична обществена нагласа. Те наследяват най-доброто от стила на „жълтата” преса: усет за значим факт, умение да се прониква зад привидностите, драматично и достъпно представяне на случката спрямо психологическите предпочитания на читателите (Петров, 2010: 194, 204).

„Макрейкърите” като журналистическа школа се свързват и с техниките на градската журналистика от края на XIX век. Към тях се отнасят и писателите Джон Рийд, Джек Лондон, Ъптон Синклер, Теодор Драйзър, Уолтър Липман и др.

Журналистическите разобличения през първите две десетилетия на XX век оформят два модела на разследващата журналистика в САЩ: разследване на корупция и разследване на потискането на човека. Те водят до социални и законови реформи. „Макрейкърите” публикуват разследванията си в списание „Маклуърс”. Началото е през 1903 г. със серия статии на Линкълн Стефънс „Срамът на градовете”, в която се представят корупционни схеми в Сейнт Луис. Следват силни журналистически разследвания на Айда Търбъл. Тя публикува общо 15 статии и разследва петролната компания на Дж. Рокфелер, като използва множество факти. А.Търбъл създава модел на публицистично разследване, който включва равнопоставеност на гледните точки, аналитично и документирано извеждане на авторската теза.

Сред класическите разследвания, публикувани в сп. „Маклуърс”, трябва да се отбележи серията статии на Джошуа Флинт „Светът на подкупа”, в които се разкриват връзките между политици, полицаи и престъпници. Именно „макрейкърите” извеждат връзката между журналистическите разобличения и следващите обществени реформи.

Емблематичен пример в това отношение е романът на Ъптон Синклер „Джунглата”, превърнал се в бестселър и оказал силно влияние върху президента Рузвелт. За да проучи производството на храни, Синклер отива със сменена самоличност в консервен цех, за да събира фактологична информация. Чрез натуралистичния си стил той показва ужасяващи детайли от реалността в хранителната промишленост и предизвиква приемането на Закон за чистите храни и медикаменти.

В тази връзка се изгражда и теоретичното описание на Моури от неговата книга „Ерата на Теодор Рузвелт”: „Фактологична по съдържание, критична по тон и изпълнена с моралистско, но и оптимистично негодувание, типичната, тъй да се каже, боклучарска статия не предлага лек, а се опитва да даде на гражданите точно описание на това какво не е наред.” (по Бърг, 2005: 102)

Американската разследваща журналистика през втората половина на ХХ век продължава традицията на американската журналистика, занимаваща се със социална критика, и най-вече на школата на “макрейкърите”. Употребата на термина „разследваща журналистика” („инвестигейтив рипортинг”) се свързва с критиката на журналиста Сеймур Хърш за действията на американските войници във вьетнамското село Ми Лай.

В теорията на американската разследваща журналистика съществуват противоречиви тълкувания за същността и терминологията. Понятието се разглежда в широк смисъл като социалнокритична и реформистка журналистика и в тесен смисъл, който включва само журналистическите разследвания през 60-те и 70-те години на ХХ век, предизвикали силен обществен отзвук.

Някои изследователи разбират разследващата журналистика като специализиран подход за събиране на информация, който предполага и детективски методи при търсене на свидетелски показания и потвърждаването им.

М. Петров посочва и по-късни публикации, като книгата на Питър Маас „Серпико” за корупцията в нюйоркската полиция, които включват и “скандалната журналистика” към разследващата (Петров, 2005: 349).

За най-обобщаваща дефиниция на разследващата журналистика се приема определението на Майкъл и Едуин Емери: „разследващият репортаж е събиране на достатъчно източници, улики и документи за продължителен период от време с цел да предложи на аудиторията убедителна интерпретация на вече протекли събития” (Emery, 1992: 425). По подобен начин се дефинира понятието и от други анализатори, като Джудит Болч, Брюс Гарисън, Ленърд Дауни, както и в учебната литература по журналистика.

Като класически примери за журналистически разследвания в САЩ най-често се посочват: разкритията на Джек Андерсън в „Ню Йорк таймс” през 1972 г. за администрацията на Никсън по време на Индо-пакистанската война, донесла му наградата “Пулицър”; на Боб Грийн от „Нюздей” за отношенията на Никсън с мафиоти от Флорида; на Джордж Ризънс от „Лос Анджелис Таймс” за разследване на корупция на пристанищните власти в Лос Анджелис, с което печели „Пулицър”; на Дон Болс, взривен в колата си през 1976 г., заради проекта „Аризона”, насочен срещу местната мафия.

Образцовият модел на журналистическото разследване, както за САЩ, така и за Америка, е култовото разследване на Роб Удуърд и Карл Бърнстийн от „Вашингтон поуст” по аферата „Уотъргейт”. Текстове по него започват да се публикуват от 10.X. 1972 г. и предизвикват оставката на президента Никсън през август 1974 г. Двамата репортери разкриват гигантска конспирация, свързана с незаконни средства на президента Никсън. Той пречи на официалното разследва-

не на обира в административната сграда „Уотъргейт“, използва правителствени средства за партийни интереси, подслушва и записва посетителите си.

Всички публикации, както и професионалните техники на двамата репортери, се включват в книгите им „Цялото кралско войнство“, по която е сниман едноименен филм, и „Последните дни“. Журналистите се превръщат в идоли, а слушат „Уотъргейт“ обстойно се теоретизира и митологизира. Журналистиката в САЩ се влияе от този модел, който доказва нови взаимоотношения между политици и журналисти, и изключителното значение на разследващия журналист.

В Англия митът „Уотъргейт“ периодично се разглежда и се анализира въздействието му. Спрямо него има и по-скептично настроени изследователи, като Хюго де Бърг. Според него „не може да се твърди, че „Уотъргейт“ представя американските медии в най-характерната им и добра функция на обществен страж ..., защото дотогава разследващата журналистика в САЩ има вече дълга история и отдавна търси сметка на политиците“ (Бърг, 2005: 101).

В САЩ аферата „Уотъргейт“ се разглежда подробно от Ленърд Дауни, който твърди, че финансовата независимост и предварителните репортерски проучвания са в основата на успешните журналистически разкрития. В книгата си „Новите макрејкъри“ той анализира съвременната американска разследваща журналистика като продължение на традицията и успехите на „макрејкърите“. Като пример се посочват разследванията на Тед Зулц от „Ню Йорк Таймс“ за американската намеса в преврата срещу президента на Чили, С. Алиенде; за свалянето на Хуан Перон, за провала при Залива на свинете в Куба и др.

Изследванията върху проблемите на разследващата журналистика са недостатъчни, за да се изгради систематизиран теоретичен дискурс. Повече са книгите на журналисти, които описват своите разкрития. Липсват мащабни теоретически анализи върху същността, жанровата, терминологична и стилистичната специфика на разследващата журналистика, които да сблизат разнородните и откъслечни тълкувания. Разследващата журналистика сега е по-скоро проблем на дискусии, но все повече се превръща в тема на сериозни теоретични проучвания.

Литература:

1. Burg, H. (2005), *Razsledvashta gurnalistika. Kontekst i praktika.*, Izdatelstvo Apostrofi, Sofiya.
2. Emery, M., Edwin Emery. (1992), *The press and America. An interpretative history of the mass media.*, New Gersey.
3. Ingham, B. (1991), *Kill the Messenger.*, London: Harper Collins.
4. Kieran, M. (2005), *Regulatornata i eticha ramka na razsledvashtata gurnalistika.* V: *Razsledvashta gurnalistika. Kontekst i praktika.*, Izdatelstvo Apostrofi, Sofiya.
5. Petrov, M. (2010), *Amerika – sotshialhiyat tropic.*, Izdatelstvo Siela, Sofiya.
6. Flemig, K. (2005), *Gurnalistikata i novite tehnologii.* V: *Razsledvashta gurnalistika. Kontekst i praktika.*, Izdatelstvo Apostrofi, Sofiya.
7. Cheimburs, D. (2005), *Kriticheski podhodi kum mediite.* V: *Razsledvashta gurnalistika. Kontekst i praktika.*, Izdatelstvo Apostrofi, Sofiya.